

Wprowadzenie

Pytania o naturę społeczną człowieka towarzyszą nauce i praktyce społecznej od dawna. Od starożytności, w której narodziła się myśl filozoficzna rozpatrująca powinności lub brak konieczności społecznego zaangażowania, w kolejnych epokach próbowano zmierzyć się z tym zagadnieniem. Jest to bowiem pytanie o samego człowieka, jego los, cel i sens istnienia jako istoty społecznej. Ten transcendentálny namysł nad możliwościami i granicami wolności, aktywności oraz potrzeby bycia dla innych nakłada się na obszar aksjologicznych pytań o sens i cel działań prospołecznych, motywacji i źródeł tego typu działań, a także na podejście pragmatyczne, formułujące propozycje rozwiązań i pożądaných społecznych instytucji oraz metod pracy społeczno-wychowawczej.

Praca społeczna jest obszarem złożonych relacji, przejawiających się w życiu społecznym. Zazwyczaj skupiamy naszą uwagę na zagadnieniach jej społecznej użyteczności oraz praktycznych wymiarów i pozytywnych funkcji w całokształcie społecznej organizacji oraz znaczeniu dla etyki humanizmu. W czasach współczesnych udowadnianie zalet pracy społecznej niesie w sobie różne odmiany myślenia o ekonomii społecznej, ale także odwołuje się do wymiaru wspólnotowego w odniesieniu do budowania więzi i relacji z innymi, zapobiegania anomii oraz niebezpieczeństwom wynikającym z konsekwencji funkcjonowania w środowisku „samotnego tłumu”.

W niniejszej pracy zostanie poddana analizie kolejna, podmiotowa odsłona – ujmowania działań społecznych jako wyrazu woli kształtowania świata i otoczenia, dokonywania zmiany, mobilizowania jednostek i środowisk do wysiłku przekraczania tego, co zastane, ku realizacji marzeń o tym, co i jakie być powinno. Nie jest to koncepcja nowa, zwłaszcza na gruncie pedagogiki społecznej, lecz warta mierzenia się z jej współczesnymi reinterpretacjami, w otoczeniu zmieniających się warunków społeczno-kulturowych, gdy w obliczu wielu nowych, czasem mających charakter

nowinek, koncepcji działania społecznego kolejnych pokoleń oraz ich realizacji często perspektywa ta jest zatracana. Potrzebny jest dialog teorii i praktyki oraz dialog międzypokoleniowy społeczników i wszystkich osób, które znają i rozumieją pracę społeczną odmiennie, widzą ją w różnorodnych wymiarach, opisują ją różnymi językami, na podstawie odmiennych doświadczeń. Taka rozmowa jest konieczna z uwagi na oddalanie się społecznych deklaracji o wadze pracy społecznej i szerzej – społecznego zaangażowania, od realizacji tych deklaracji w praktyce oraz od faktycznego wsparcia i rozwoju takich działań, traktowania ich jako miłego dodatku, pewnej niszy społecznej. Aktywistyczne ruchy obywatelskie zaniedbują niekiedy namysł nad źródłami swego pochodzenia, ich szerszym kontekstem oraz samoistnie wchodzą w postmodernistyczną grę interesów, co prowadzi do sytuacji, w której opis zjawiska zostawia się innym. W związku z tym potencjał i walory pracy społecznej stają się potencjałem ukrytym. Zaniedbuje się edukacyjną wartość autorefleksji „ludzi czynu”. Działania te nie są marginalne, lecz nielicznie badawczo dokumentowane. Wymagają znacznego wysiłku wydobywania, opisywania i analizy. Dokonywane bez współpracy z działaczami społecznymi, niosą pewien stopień błędnej interpretacji z zewnątrz.

Pedagogika nieustająco odkrywa w pracy społecznej wychowawczy i kształcący potencjał. Pojemność tego pojęcia powoduje, że pedagodzy, podobnie jak przedstawiciele innych nauk, stają przed niezwykle trudnym zadaniem opisu wielowymiarowej rzeczywistości, w której zanurzone jest życie codzienne, ujmowanej różnymi formułami interpretacyjnymi (paradygmatami). W publikacji dokonano analizy wybranych pedagogicznych związków z lokalną praktyką społeczną w perspektywie dialogu o społeczno-wychowawczej roli partycypacji, a także włączając ją w koncepcję wychowania środowiskowego, stosując diagnostyczno-eksploracyjne podejście badawcze, ilustrujące możliwe obszary dalszych pedagogicznych badań.

W obszarze praktyki działanie społeczne zostało współcześnie wpisane przede wszystkim w dziedzinę rozwoju społecznego i demokratycznej partycypacji. Jest przez nie konstytuowane oraz utrwalane, jako wyraz i przejaw rozumienia obywatelskich praw, wolności i aktywności społecznej. Jako obszar badania jest płaszczyzną wielu innych ujęć i podejść teoretyczno-badawczych: zarówno w pedagogice, jak i w antropologii, psychologii, socjologii, politologii, ekonomii i innych dziedzinach rozważających fenomen prospołeczności.

Pedagogikę społeczną działanie interesowało już od czasów powstania i usamodzielniania się tej dyscypliny z obszaru nauk o człowieku. Związane było z pytaniami kluczowymi dla jej społecznej roli: jak w kontekście środowiskowym wygląda wychowanie i jakie są jego obszary, cechy, źródła, jak traktować i wspierać pozytywne elementy wzajemnej relacji wychowawczej w środowisku, jakie cele stawiać wychowaniu społecznemu, jak i co utrzymywać i zmieniać, aby sprzyjało to pełniejszemu rozwojowi człowieka. Niniejsza praca w wielu miejscach odwołuje się do tradycji pedagogiki społecznej w jej dawnym i współczesnym spojrzeniu na relacje

człowieka ze środowiskiem, skupiając się, w całokształcie zależności wpływów wychowawczych człowiek – środowisko, przede wszystkim na sferze zagadnień związanych z podmiotem przekształcającym otaczający go świat. W wielu badaniach i refleksjach pedagogów przewija się wątek troski o brak odpowiednich działań wpływających na rozwój człowieka i środowiska, o nieadekwatne odpowiedzi istniejących instytucji lub ich brak. Prognozowane są też zagrożenia. Głosy te są niezwykle cenne i potrzebne do mobilizacji społecznej – służą intensyfikacji działań naprawczych świata społecznego.

Jednocześnie oddolny charakter powstawania inicjatyw społecznych, ich pluralizm i zarazem uniwersalny wymiar są spoiwem treści edukacyjnych, jakie są wyrażane w doświadczeniu społecznym. Jest również elementem zjawiska szerszego, nazwanego tu pedagogią obywatelską, czyli oddolnie kształtowanym procesem wychowawczo-edukacyjnym reagowania na potrzeby społeczne i poszukiwanie możliwości rozwoju społecznego. Proces ten jest obywatelski w kontekście własności i pomysłu podmiotu sprawczego, praktyczny w formach i metodach oraz celach działania, a jednocześnie twórczy w rozumieniu indywidualnego i oryginalnego podejścia do rozwiązań problemów społecznych. Utrudnia jednak w wielu wypadkach stworzenie jasnych i klarownych opisów zjawiska w kontekście modeli edukacji, gdyż cechuje je niezwykła zmienność i wielość form przy jednoczesnej indywidualizacji doświadczanych i przeżywanych, często dalece niesformalizowanych działań.

Książka jest kontynuacją wcześniejszych przemyśleń autorskich nad zjawiskiem działania społecznego w kontekście edukacyjnym. Początkowe próby ujęcia zjawiska działania społecznego przez pryzmat funkcjonowania organizacji społecznych i ich edukacyjnego potencjału, jako ogniwa edukacji i aktywizacji społecznej (perspektywa instytucjonalna – 2003), zostały skonfrontowane z odbiorem tej edukacji i aktywizacji przez społeczeństwo, zwłaszcza przez osoby młode, przygotowujące się do wykonywania pedagogicznych zadań i związane z tym społeczne potrzeby w tym zakresie (perspektywa odbiorcy – 2007). Obecna praca jest poświęcona osobom aktywnie działającym, dokonującym zmiany w środowiskach lokalnych, i ich refleksjom nad działaniem społecznym z punktu widzenia podmiotu działającego. Z uwagi na eksploracyjny charakter badania możliwe było wykrycie jedynie pewnych obszarów interesujących pedagogikę społeczną, wymagających dalszego, bardziej dogłębnego studium. Jest to jednocześnie zgodne z planem długofalowym wprowadzania w obszar pedagogiki strategii badawczej zmierzającej do pogłębiania wiedzy o zjawisku społecznej aktywności, jej szczególnym charakterze, odstonach instytucjonalnych, społecznych i jednostkowych oraz odnajdowania, a także sugerowania związków z edukacją społeczną.

W ujęciu badawczym perspektywa społeczno-edukacyjna przejawia się tym razem przez pryzmat jednostki „uwikłanej” w edukację w działaniu. Jednostką tą jest działacz społeczny – animator środowiska – społeczny edukator, osoba znacząca w środowisku lokalnym lub doceniona z uwagi na swoje działania i zmiany

dokonywane w obszarze inicjatyw społeczno-kulturalnych, pomocowych i edukacyjnych. Wyrosła ze społeczno-kulturowych kontekstów i je kształtująca. Nagrodzona za swoje działania, a zatem dostrzeżona, w pewien sposób stanowiąca przykład, wzór lub punkt odniesienia w dyskusjach o działaniu społecznym.

Zamysł pracy opiera się na założeniu o społecznym konstruowaniu świata, zarówno przez jednostki, jak i w obszarze badań oraz teorii społecznych i pedagogicznych, a także określonych koncepcji instytucjonalizujących praktykę. Powstaje w efekcie pewien konglomerat różnorodnych wizji i interpretacji świata oraz działania społecznego i edukacji, niezwykle inspirujący swym bogactwem znaczeń, ujęć i możliwych powiązań, a jednocześnie sprawiający trudność w prowadzeniu społecznej rozmowy o zaangażowaniu i potencjałach partycypacji. W ten dynamizm rozmowy o działaniu (dla jednych polifoniczny, dla innych kakofoniczny) wpisuje się współczesna formuła separacji teoretycznych modeli działania jako interpretacyjnych siatek logicznych, dokonywanie z konieczności fragmentacji badawczych projektów, ale także niebezpieczeństwo podążania za panującymi modami: analizy, powszechnymi i pobieżnymi uproszczeniami, selekcją według kryterium użyteczności lub dalece subiektywizującymi interpretacjami uniemożliwiającymi znajdowanie wspólnej płaszczyzny dyskusji. Ujęcie przedstawione w publikacji, stanowiące zarazem zwarte studium z zakresu pedagogiki społecznej w tym obszarze, zwraca uwagę na różne poziomy dyskusji i refleksji w pedagogice oraz przez pedagogikę społeczną dostrzegane, przy jednoczesnym rozumieniu ich wzajemnej zależności i możliwych wpływów w kontekście wiedzy i realizacji praktyki. Pomimo złożoności zagadnienia, wieloparadygmatyczności dyskursu społecznego i dynamizmu zmian społecznych współczesnego świata wydaje się zasadne podejmowanie prób porządkowania i integrowania refleksji pedagogicznej wraz z uwzględnianiem inspiracji innych nauk, podejść i ujęć, w obszarze wychowawczo ważnym, w celu zmierzenia się z tendencjami sprowadzania dyskusji o zjawiskach społecznych do konfrontujących się ze sobą dwubiegunowych stanowisk.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. Dwa pierwsze są refleksją nad obrazem świata i działania, przedstawioną w wybranych teoriach i koncepcjach społeczno-wychowawczych jako egzemplifikacja roli teorii w budowaniu kontekstów interpretacyjnych działania społecznego, pól możliwych analiz, ujęć i podejść, stanowiących inspirację dla praktyki działania społecznego, próbę jej opisu, a także ujawniające aspiracje do wyznaczania perspektyw przyszłości i uczestnictwa w zmianie społecznej. Kolejny, trzeci rozdział wskazuje na obszary praktyki edukacyjnej organizacji społecznych, a także innych instytucji, w budowaniu przestrzeni formalnego i nieformalnego wpływu na kształt edukacji społecznej w praktyce, wraz z ich ambicjami kształtowania i współdziałania w kreowaniu zmiany i edukacji do działania. Rozdział czwarty omawia perspektywę praktyków, do pewnego stopnia wyrosłych z tego społecznego kontekstu i praktyki edukacyjnej, włączających w toku działania, głównie przez swoje doświadczenia, w refleksję na temat działania społecznego.

W niniejszym ujęciu idzie nie tyle o konfrontację teorii i praktyki lub znalezienie wspólnych ich elementów, ile o zrozumienie fenomenu edukacji oddolnej, realizowanej w działaniu społecznym, przez wydobywanie fragmentu wiedzy o nim z refleksji praktyków. W tej kwestii niezwykle ważne jest rozpoczęcie dialogu społecznego, w miejsce separacyjnych monologów, dzięki zrozumieniu dążeń i założeń mimo odmiennego języka, jakim rozmaite teorie i praktyki mówią o tym samym. Osobnym celem było także wskazanie ludzkiego wymiaru i przeżywania aktywności społecznej, znaczenia osobistej decyzji o rozpoczęciu i kontynuowaniu przez lata działalności społecznej, kontekstów indywidualnych planów życiowych. Próby takie są podejmowane w odniesieniu do analizy wizerunku działaczy pozarządowych oraz do ukazania instytucjonalnych i grupowych przykładów (o charakterze monograficznym) inicjatyw o znaczeniu społeczno-wychowawczym. Dlatego dwa ostatnie rozdziały zostały poświęcone odnalezieniu cech i elementów pedagogicznych, jakie społecznie są tworzone w rzeczywistości przez działanie – swoistym społecznym pedagogiom, przejawiającym się w szczególny sposób w działaniach osób będących partnerami dla pedagogów i ważnym głosem, którego pedagogzy nie powinni pomijać, a wręcz czynić wiele, by został wydobyty¹. Mimo pojawiającej się szorstkości w formułowaniu teoretycznego obrazu zjawisk, których dotyczą, te niezwykle wartościowe spostrzeżenia i celne ujęcia wynikają z działań będących odpowiedzią na społeczne potrzeby. Są zatem pomocne także w uzupełnieniu wiedzy o metodach odkrywania społecznych potrzeb i społecznych rozwiązaniach, będących impulsem dla poznawczych eksploracji, inspirującym do działania profesjonalnie przygotowywanych pedagogów i być może także do wprowadzania zmian w działaniach społeczno-edukacyjnych.

Podsumowaniem opisu treści publikacji może być poniższy schemat analizy treści zawartych w pracy.

W pracy zaprezentowano dwa sposoby ujęcia tematu: 1. klasyczny kierunek analizy w obszarze edukacji społecznej, czyli teorii wyznaczających kierunki inspiracji dla określonych koncepcji społeczno-wychowawczych, które z kolei proponują rozwiązania dla praktyki (rozdziały I–III); 2. analizę odwróconą, ukazującą inspiracje i wiedzę wynikającą z doświadczenia osób działających społecznie jako elementów obywatelskiej pedagogii, jak też swobodnego, alternatywnego, nieformalnego funkcjonowania w obszarze wpływów środowiskowych, stanowiących podstawę wysuwania propozycji społeczno-wychowawczych oraz teorii społecznych (rozdziały IV–V).

¹ Fragmenty rozdziałów zostały opublikowane. Zob. *Konstruowanie świata w działaniu – przestrzeń edukacji*, „Pedagogika Społeczna” 2013, nr 4.

Schemat 1. Obszary analizy działania społecznego w kontekście edukacji do zmiany i aktywności społecznej – mapa kontekstów.

Wizje/Wyobrażenia (jak jest, jak będzie, jak powinno być)

Konstrukty	Teorie społeczne	Koncepcje teorii społeczno-wychowawczej	Praktyka społeczno-wychowawcza
Obszary	<i>Metateorie</i> – zmiana – demokracja – działanie – środowisko – edukacja	<i>Koncepcje, propozycje, wzorce, procesy edukacji i wychowania</i> – edukacja społeczna – edukacja nieformalna – edukacja w działaniu – edukacja obywatelska	<i>Działania przekształcające środowisko</i> Formy, metody i techniki społeczno-edukacyjne: – organizacja społeczności lokalnej – ulepszenie środowiska – pomoc i wsparcie – samoorganizacja – autoedukacja

Powyższy schemat ukazuje także, iż oba kierunki analizy wybranych treści związanych z zagadnieniem pracy społecznej są rodzajem konfrontowania wiedzy i doświadczenia oraz refleksji praktyki z zasadami teoretycznymi dotyczącymi wychowania rozumianego jako kształtowanie siebie i innych przez działanie. Obszar ten zawiera zarówno bliskie, jak i odrębne sposoby myślenia o działaniu społecznym. Łączy w sobie zasady: podmiotowości, sprawczości (wpływu), spajającej roli więzi społecznych oraz wdrażania zasady wzmocnienia (empowerment), roli wzorów i wzorców społecznej reakcji na zmianę, a także jej tworzenia. Ukazuje również pewien styl alternatywnego podejścia do edukacji, nieformalnych strategii, odmienności kompleksowych włączających praktyk do selekcyjnej logiki modeli teoretycznych. Praktyka przez swój pragmatyczny ogląd świata wciąż kontestuje i podważa ustalenia poczynione przez teorie oraz im zaprzecza. Jednocześnie domaga się, poprzez swoje ograniczenia, wprowadzania ciągłego namysłu nad ulepszaniem społecznej przestrzeni edukacyjnej. Skutkiem tego dokonuje się nieustająca odnowa cyklu edukacji, partycypacji i zmiany, w obecnie transformujących się ku globalnym perspektywom obrazach kultury zaangażowania, (re)konstruujących się doświadczeniach indywidualnego i grupowego rozwoju oraz wyobrażeniach o nim.